

آموزش و پرورش و هویت ملی

سعید خداوردویی

دبیر مطالعات اجتماعی مدارس ناحیه ۴ آموزش و پرورش قم
دانش‌آموخته کارشناسی ارشد علوم سیاسی

چکیده

«هویت ملی» یکی از مباحثی است که از اهمیت تاریخی و جامعه‌شناختی فراوانی برخوردار است. اهمیت تاریخی آن به این جهت است که اولاً این پدیده در فرایند زمان در جامعه شکل گرفته و از رویدادها و تغییر و تحولات تاریخی تأثیر پذیرفته است. ثانیاً، هر هویتی که امروزه در جامعه و میان گروه‌های اجتماعی مشاهده می‌شود، برگرفته از جریان‌های تاریخی ادوار مختلف است. از نظر جامعه‌شناختی هویت ملی به این لحاظ اهمیت دارد که یکی از عوامل مهم انسجام اجتماعی و وفاق ملی در هر جامعه تلقی می‌شود. هر اندازه یک ملت از هویت محکم‌تر و منسجم‌تری برخوردار باشد، به همان اندازه در تحکیم پایه‌های هم‌بستگی و وفاق اجتماعی موفق‌تر خواهد بود. هویت ملی ریشه در اعماق تاریخ و فرهنگ ملت دارد و با سرشت تک‌تک افراد جامعه درآمیخته است.

از زمانی که آموزش و پرورش به‌صورت رایگان و اجباری و همگانی به‌عنوان بخشی از راهبردهای توسعه در بیشتر کشورهای جهان معرفی و اجرا شده است، دست‌اندرکاران آموزش و پرورش کشورمان نیز بر آن شدند تا با برنامه‌ریزی‌های درسی و به‌ویژه از طریق محتوای کتاب‌های درسی، تمهیدات لازم را برای ایجاد آگاهی و تقویت بعد شناختی و تعمیق و تحکیم حس تعلق به هویت ملی در بعد عاطفی و احساسی در دانش‌آموزان فراهم آورند. مطالعه و بررسی مفهوم هویت ملی همواره در علوم مختلف مهم و مورد تأکید بوده و هست. علاوه بر آن، امروزه موضوع هویت ملی، در حوزه روشن‌فکری، مطبوعات، و رسانه‌های صوتی و تصویری امری مهم و قابل توجه محسوب می‌شود. تا به حال پژوهش‌های متفاوتی در زمینه هویت در کشور انجام شده‌اند. به‌طور کلی با بررسی‌ها و پژوهش‌های انجام

شده در این مورد چنین می‌توان استنباط کرد که بی‌توجهی به مقوله هویت ملی در کتاب‌های درسی، در مقام یکی از ابزارهای انتقال هویت ملی، درخور تأمل است. آثار این امر در بخش‌های متفاوت، به‌ویژه در ضعف آگاهی از هویت ملی و وابستگی بدان، دیده می‌شود. هویت ملی در شرایط کنونی دستخوش چالش‌هایی است که مشکلات جدیدی را پیش روی ایرانیان قرار می‌دهد. در این مقاله ضمن بررسی مفهوم هویت ملی، عناصر و مؤلفه‌های آن، و ارتباط هویت ملی با تاریخ و سیر تاریخی هویت ایرانی، ۹ مورد از پژوهش‌های انجام شده در زمینه نقش آموزش و پرورش در هویت ملی (با تأکید بر کتاب‌های درسی) مورد توجه قرار گرفته است. به علاوه، در قسمت نتیجه‌گیری مباحثی در زمینه نقش تدریس در جبران ناکارآمدی کتاب‌های درسی در بازتولید هویت ملی بیان شده و راه‌کارهایی در این زمینه ارائه شده‌اند.

کلیدواژه‌ها: هویت ملی، نمادهای ملی، آموزش و پرورش، کتاب‌های درسی، تدریس

مفهوم هویت ملی

مطالعه و بررسی مفهوم «هویت ملی»^۱ همواره در علوم مهم و مورد تأکید بوده و هست. در ابتدای بحث به چند مورد از تعاریفی که از سوی صاحب‌نظران این حوزه در مورد هویت ملی ارائه شده است، اشاره می‌شود:

هویت ملی به معنای احساس تعلق و وفاداری به عناصر و نمادهای مشترک در اجتماع ملی (جامعه کل) و در میان مرزهای تعریف شده سیاسی است (یوسفی، ۱۳۸۰: ۱۷).

استاد شهید **مرتضی مطهری** در کتاب «خدمات متقابل ایران و اسلام» می‌نویسد: اگر هویت ملی را نوعی احساس ملی بنامیم، تعریف آن عبارت خواهد بود از: وجود احساس مشترک یا وجدان دسته جمعی در میان عده‌ای از انسان‌ها که یک واحد سیاسی یا ملت را می‌سازند.

هویت ملی به معنای شناسایی و شناساندن است؛ یعنی انسان خود را در برابر دیگری شناسایی می‌کند و بر همین اساس خود را به دیگران می‌شناساند (مجتهدزاده، ۱۳۸۴: ۱۲۹).

پول^۲ هویت ملی را زیر بنای تمامی هویت‌ها می‌داند. بدین معنا که انواع هویت‌های دیگر، در چارچوب هویت ملی شکل می‌گیرند و معنا پیدا می‌کنند (شمشیری، ۱۳۸۷: ۱۰).

ه حاجیانی بیان می‌دارد: «مهم‌ترین هویت، هویت ملی است؛ زیرا در حوزه فرهنگ، اجتماع، سیاست و حتی اقتصاد نقش تعیین کننده‌ای دارد. به عبارت دیگر، هویت ملی فراگیرترین و در عین حال مشروع‌ترین سطح هویت در تمامی نظام‌های اجتماعی جدا از گرایش‌های جهان‌شناختی است» (حاجیانی، ۱۳۷۹). برخی از تعاریف هویت ملی بر عناصر یکپارچه کننده واحد سیاسی مستقل تأکید دارند و آن را مجموعه‌ای از گرایش‌ها و نگرش‌های مثبت به عوامل، عناصر و الگوهای هویت‌بخش و یکپارچه کننده در سطح یک کشور به عنوان یک واحد سیاسی تعریف می‌کنند. برخی دیگر روی جنبه روانی آن تأکید دارند. عده‌ای نیز مشترکات ملی و دلبستگی بدان را عنصر اصلی تعریف هویت ملی دانسته‌اند و آن را به عنوان مجموعه‌ای از ویژگی‌ها، وابستگی‌ها و پیوندهای جغرافیایی، تاریخی و فرهنگی، اجتماعی و قومی که زندگی انسانی را دربر می‌گیرد و عضو جامعه به آن می‌بالد و افتخار می‌کند، تعریف می‌کنند.

عناصر و مؤلفه‌های هویت ملی

شناخت مؤلفه‌های هویت ملی به ما کمک می‌کند عناصر اصلی احساس مشترک داشتن را بشناسیم و برای افزایش انسجام اجتماعی به تقویت آنان پردازیم. برخی از اندیشمندان سنتی در علوم سیاسی، اجتماعی و جغرافیا عنصر ویژه‌ای از عناصر تشکیل دهنده هویت ملی را اصل دانسته‌اند. در جغرافیا بر «سرزمین مشترک» و «تاریخ مشترک»، در علوم اجتماعی بر «زبان مشترک» و «دین مشترک» و در علوم سیاسی بر «ساختار سیاسی مشترک» و «ملت و ملیت» تکیه و تأکید می‌شود. در حالی که «هویت ملی» پدیده‌ای است مرکب از همه این عناصر و عناصر دیگر، همانند زبان، هنر و آداب و رسوم. به تعبیر دیگر، کسانی که با هم در سرزمین واحدی زندگی کرده‌اند، با هم احساس خوش‌بختی و شادمانی داشته‌اند، و با هم رنج برده‌اند و دارای تجارب یکسان و اهداف و آرمان‌های

مشترک هستند و این همان چیزی است که می‌توان از آن تحت عنوان «هویت ملی» یاد کرد. برخی از صاحب‌نظران بر عنصر «اراده» با هم زیستن در طول تاریخ» تکیه کرده‌اند. یعنی آنچه مردم را در طول تاریخ در رنج و شادی، و جنگ و صلح با هم شریک کرده و در کنار هم قرار داده و از طریق یک سرنوشت مشترک تاریخی به آنان هویت خاصی بخشیده است، اراده با هم زیستن آنان بوده است.

مهم‌ترین عناصر و نمادهای ملی که سبب شناسایی و تمایز می‌شوند، عبارت‌اند از: سرزمین، دین، آئین، آداب و مناسک، تاریخ، زبان و ادبیات، مردم و دولت. در دوره یک اجتماع ملی میزان تعلق و وفاداری اعضا به هر یک از عناصر و نمادهای مذکور، شدت احساس هویت ملی آن‌ها را مشخص می‌سازد. در هویت ملی، بر وفاداری به دولت ملی، زبان، تاریخ و دین مشترک تأکید می‌شود. برای نمونه در هویت ملی یک نفر ایرانی با وفاداری به دولت ملی، تاریخ مشترک، زبان فارسی، دین اسلام و آداب و سنن مشترک مانند عید نوروز، مشخص می‌شود. هویت ملی یک جامعه با توجه به نمادهایی مانند نقشه، پرچم، سرود ملی، نوع لباس و داستان‌ها که همگی جزو فرهنگ جامعه هستند، مشخص می‌شود. پرچم مهم‌ترین نماد هویت ملی است.

رزازی فر عناصر تشکیل دهنده هویت ملی را چنین بر می‌شمارد:

۱. ارزش‌های ملی: میزان تعهد و دلبستگی به سرزمین، سرود ملی، سنت‌های ملی، استقلال کشور، تاریخ کشور، پرچم، آثار ملی، مشاهیر ملی و رهبران سیاسی.
۲. ارزش‌های انسانی: یاری به نیازمندان و احساس هم‌بستگی با سایر ملل.
۳. ارزش‌های جامعه‌ای: احساس هم‌بستگی با جامعه و رعایت مقررات اجتماعی.
۴. ارزش‌های دینی: پایبندی به فرامین دینی و شرکت در مراسم دینی (رزازی فر، ۱۳۷۹).

تجزیه و تحلیل هویت ملی با پیچیدگی و ابهام مواجه است. این ابهام و پیچیدگی هم ناشی از مؤلفه‌ها و عناصر تشکیل دهنده

صالحی عمران
و شکیباییان
پژوهشی با
موضوع «بررسی
میزان توجه به
مؤلفه‌های هویت
ملی در کتاب‌های
درسی دوره
تحصیلی ابتدایی»
انجام داده‌اند.
این دو با بررسی
۲۷ جلد از
کتاب‌های درسی
دوره ابتدایی
نتیجه گرفته‌اند
که در محتوای
کتاب‌های درسی
دوره ابتدایی
کم‌ترین توجه‌ها
به بعد اسطوره‌ای
و نمادین هویت
ملی شده است

هویت ملی است. سرزمین، نژاد، زبان، مذهب، سنت‌ها، تمدن، خاطرات تاریخی، اشتراک منافع، مقتضیات جغرافیایی، آمال‌ها و آرزوهای مشترک، هر یک عواملی هستند که نمی‌توان نسبت به آن‌ها بی‌اعتنا بود. از این‌رو، هر کشوری به اقتضای شرایط سیاسی، جغرافیایی و بافت اجتماعی خویش، بر عنصر یا عناصری از آن تأکید داشته است. در عین حال، هیچ یک از آن‌ها به تنهایی نمی‌تواند تفسیر نهایی و عنصر اصلی هویت ملی باشد. اما می‌توان برخی از این عناصر را به عنوان مؤلفه‌های مهم‌تر هویت ملی، در اولویت قرار داد؛ نظیر دین مشترک، سرزمین مشترک، تاریخ مشترک و فرهنگ یا میراث فرهنگی مشترک. در مجموع می‌توان گفت که هویت ملی یک مفهوم اجتماعی پیچیده و دارای بار عاطفی سنگینی است که ریشه در تجربه‌ها و تصورات جمعی دارد، رشد می‌کند، تغییر می‌یابد و معانی گوناگون پیدا می‌کند. هویت ملی می‌تواند سازنده باشد (زمانی که در حد معمول و معتدل است، باعث اعتلای هم‌پاری و ایجاد فرهنگ می‌شود) یا ویرانگر (زمانی که به قلمرو تعصبات وارد شود - اشرف، ۱۳۸۳: ۱۳۵).

حکومت‌هایی که در تعریف هویت ملی به ریشه‌های تاریخی و اسطوره‌های ملی کمتر توجه می‌کنند، در ایجاد انسجام ملی مشکل دارند و حکومت‌هایی که در این زمینه با افراط می‌روند، باعث ایجاد مشکل برای مردم خود و جوامع دیگر می‌شوند.

کارویژه‌های هویت ملی

هویت ملی کارویژه‌های متعددی دارد که در ادامه به اختصار به دو کارویژه مهم آن اشاره می‌شود.

۱. هم‌بستگی ملی

در جوامع در حال توسعه و نوسازی که با تغییر و تحول اجتماعی همراه هستند، طبعاً شکاف‌های اجتماعی فعال‌اند و فرایند توسعه را با چالش مواجه می‌سازند. حال برای حل و رفع چالش‌های ناشی از این گسست‌ها در سطح ملی چه باید کرد؟ به چه ابزاری باید توسل جست تا از یک‌سو، حس هم‌بستگی ملی را تقویت کند و تمام

گروه‌های اجتماعی را در برابر تهدیدها یکپارچه و متحد سازد، و از سوی دیگر، روند توسعه و نوسازی را کند یا مختل نسازد؟ این ابزار و راه‌حل، در شرایط کنونی چیزی نیست جز هویت ملی که با بهره‌گیری از شاخصه‌های نمادین آن، همچون دین مشترک، تاریخ مشترک و منافع مشترک و سرزمین مشترک، می‌توان به هم‌بستگی ملی مدد رساند. یعنی با مجتمع ساختن اجزا و واحدهای کوچک جامعه تحت عنوان یک کل، تمام نیرو و توان اجزای پراکنده را متحد و متمرکز ساخت و با همکاری آحاد جامعه، گسست‌ها و بحران‌های حاصل از مرحله گذار را حل و فصل کرد. بنابراین، هویت ملی با توجه به نقش مؤثر و تعیین‌کننده‌ای که امروزه در عرصه‌های مختلف اجتماعی دارد، از مفاهیم اساسی و مشروعیت بخش نظم سیاسی اجتماعی است که هم‌بستگی ملی و انسجام نظام سیاسی را در پی دارد.

۲. جهت‌دهی به زندگی سیاسی - اجتماعی

کار ویژه دیگر هویت ملی، علاوه بر ایجاد انسجام و هم‌بستگی میان آحاد جامعه، جهت‌دهی و تعیین مسیر و هدف افراد جامعه است. نظام سیاسی جوامع امروزی، معمولاً با تکیه بر هویت ملی، نظام ارزشی موردنظر خود را با آموزش و تبلیغ از طریق رسانه‌های جمعی به افراد جامعه القا می‌کند و بر پایه هویت ملی، افراد و گروه‌های پراکنده اجتماعی را به سوی هدف مشترک، متحد و منسجم می‌سازد و جهت می‌دهد. اما در واقع، این اتحاد و هم‌بستگی ملی بدون جهت‌دهی بر پایه هویت ملی دشوار است یا امکان‌پذیر نیست؛ زیرا که اتحاد و هم‌بستگی ملی ناگزیر باید بر محور «هدف مشترک» بنا شود و بدون هدف مشترک نمی‌توان انسجام و هم‌بستگی اعضای یک گروه قومی یا ملی را تأمین و تبیین کرد.

بازتاب هویت ملی در کتاب‌های درسی

با بررسی پژوهش‌های انجام شده در این مورد چنین می‌توان استنباط کرد که کم‌توجهی به مقوله هویت ملی در کتاب‌های

درسی، در مقام یکی از ابزارهای انتقال هویت ملی، در خور تأمل است. هویت ملی در شرایط کنونی دست‌خوش چالش‌هایی است که مشکلات جدیدی را پیش روی ایرانیان قرار می‌دهد. برای روشن‌تر شدن این موضوع در ادامه به چند مورد از پژوهش‌های انجام شده در این زمینه و نتایج حاصل از آن‌ها اشاره می‌شود (لازم به ذکر است که در اینجا پژوهش‌های انجام شده در مورد هویت ملی در حوزه آموزش و پرورش مورد مذاقه و بررسی قرار گرفته است).

از جمله این پژوهش‌ها و نتایج منتج از آن‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

عبدی و لطفی در تحقیقی با عنوان «جایگاه هویت ملی در کتب درسی آموزش و پرورش مورد مطالعه: کتاب تاریخ دوره دبیرستان» نتیجه گرفته‌اند که محتوای کتاب‌های تاریخ دوره دبیرستان، رویکرد و محتوای لازم را برای تقویت هویت ملی ندارند (عبدی و لطفی، ۱۳۹۰: ۶۸).

صادق‌زاده و منادی در مقاله‌ای با عنوان «جایگاه نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی ادبیات فارسی و تاریخ دوره متوسطه: رشته علوم انسانی» که در سال ۱۳۸۵ انجام شد، این‌گونه استنباط کرده‌اند که آموزش هویت ملی در کتاب‌های درسی موردنظر به صورت ناقص و گذار بوده، و در میان درس‌ها و تصویرهای این کتاب‌ها به نمادهای هویت ملی توجه متعادلی نشده است. بنابراین محتوای کتاب‌های مذکور نمی‌تواند نقش چندان مؤثری در تقویت و پرورش هویت ملی دانش‌آموزان ایفا کند (صادق‌زاده و منادی، ۱۳۸۷: ۱۲۵).

صالحی عمران و شکیباییان پژوهشی با موضوع «بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره تحصیلی ابتدایی» انجام داده‌اند. این دو با بررسی ۲۷ جلد از کتاب‌های درسی دوره ابتدایی نتیجه گرفته‌اند که در محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی کم‌ترین توجه‌ها به بعد اسطوره‌ای و نمادین هویت ملی شده است. بنابراین، محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی نمی‌تواند نقش چندان مؤثری در شکل‌گیری و تحکیم مؤلفه‌های

اسطوره‌های و نمادین هویت ملی ایفا کند (صالحی عمران و شکیباییان، ۱۳۸۶: ۸۲).

۶ **لطف‌آبادی و نوروزی** در پژوهشی با عنوان «پژوهشی در وضعیت و نگرش مسائل جوانان ایرانی» مشخص کرده‌اند که در مقوله‌هایی چون تقویت هویت ملی و دینی، نارضایتی جوانان از مدرسه ۶۵ درصد است که این امر از عملکرد ضعیف مدارس حکایت می‌کند (لطف‌آبادی و نوروزی، ۱۳۸۲: ۲۶).

۷ در پژوهشی دیگر، **مرتضی منادی** نتیجه می‌گیرد: «علاقه به وطن و ملی‌گرایی در میان دانش‌آموزان دوره متوسطه بسیار ضعیف است و تعداد انگشت‌شماری این علاقه را نشان می‌دهند (منادی، ۱۳۸۵: ۵۴).

۸ **خدایار و فتحی** در مقاله‌ای با موضوع «هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره متوسطه» نتیجه‌گیری کرده‌اند که انعکاس عناصری مانند فرهنگ، دین و مذهب، تاریخ و قلمرو سیاسی - جغرافیایی مناسب بوده است، اما در حوزه تمدن ایرانی نسبتاً ضعیف است (خدایار و فتحی، ۱۳۸۷).

۹ **خسروانیان** تحقیقی با عنوان «ترسیم

هویت ملی در کتاب‌های درسی تاریخ دوره متوسطه از سال ۱۳۴۳ تا ۱۳۸۶» انجام داده است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهند که در کتاب‌های درسی تاریخ دوره متوسطه تا پیش از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، به جنبه ملی هویت ایرانی اهمیت بیشتری داده شده و پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران به جنبه اسلامی هویت ملی توجه بیشتری شده است (خسروانیان، ۱۳۸۷).

نظام‌های سیاسی و آموزشی و باز تولید هویت ملی

الف) نظام سیاسی: در ۹۰ سال گذشته ایران، همراه با رویدادهای سیاسی و تغییر و تحول در نظام‌های سیاسی، حتی با تغییر دولت‌ها، کتاب‌های درسی هم دست‌خوش تغییر بوده‌اند. در این تغییرات باز تولید هویت متناسب با دستگاه سیاسی، در اولویت اول بوده است. نظام‌های سیاسی سعی می‌کنند بنیادهای هویتی جامعه خویش را در قالب کتاب‌های درسی به دانش‌آموزان ارائه دهند. علاوه بر آن، تمام روندهای آموزشی کشور را زیر نظر دارند تا آموزش‌های ارائه شده به دانش‌آموزان، خارج از چارچوب و اهداف نظام سیاسی نباشد. برخی معتقدند، هویت موضوعی دولتی است و دولت ارائه‌کننده هویت است و برای آن مقررات و نظارت‌هایی برقرار می‌کند. دولت نوین به شناسایی هویت واحد گرایش دارد (کوش، ۱۳۸۱: ۱۵۲). نام‌گذاری خیابان‌ها، مدرسه‌ها، بزرگراه‌ها و دانشگاه‌ها، تأکید بر پرچم و سرود ملی، توجه به تقویم رسمی و مکان‌های تاریخی، و برگزاری جشن‌های ملی توسط نظام‌های سیاسی، از راه‌های تقویت هویت ملی است. تعیین اینکه کدام روزها و مناسبت‌ها تعطیل رسمی‌اند، به وسیله دولت‌ها انجام می‌گیرد و نشانگر اهمیت افراد، شخصیت‌ها و رویدادهای خاص در جامعه است (جنکینز، ۱۳۸۱: ۲۴). نظام‌های سیاسی بر اساس ایدئولوژی‌های انتخابی خود، برای ایجاد و تقویت هویت‌های ملی و فرهنگی دو موضوع مهم را در دستور کار خود قرار می‌دهند:

۱. انسجام درونی که از طریق فرهنگ‌سازی و فرهنگ‌زدایی (طرد

خرده فرهنگ‌ها، زبان‌ها که همراه با چالش‌های اساسی است) انجام می‌گیرد. ۲. انطباق مجموعه فرهنگی شکل گرفته با یک مجموعه سیاسی و جغرافیایی؛ یعنی ایجاد دولت ملی (فکوهی، ۱۳۸۱: ۱۶۱).

ب) نظام آموزشی: همان‌گونه که اشاره شد، نظام‌های سیاسی از عوامل و ابزارهای متفاوتی برای هویت‌سازی موردنظر خود استفاده می‌کنند. یکی از راه‌های شناخته شده و مهم، بهره‌گیری از نظام‌های آموزشی است. این موضوع به شکل‌های گوناگون مورد توجه جامعه‌شناسان بوده است. **امیل دورکیم** از جامعه‌شناسانی است که به مسائل تربیتی نیز توجه کرده است. از نظر وی آموزش و پرورش وسیله‌ای برای رسیدن به هدف است، اما این جامعه است که هدف را تعیین می‌کند نه فرد. نقش آموزش و پرورش متناسب کردن فرد با جامعه است که این کار از طریق اجتماعی شدن صورت می‌گیرد (شارع‌پور، ۱۳۸۵: ۲۳). هویت‌یابی دانش‌آموزان در ابعاد فردی و جمعی، تابع اهداف، برنامه‌ها و فعالیت‌های آموزش و پرورش هر جامعه است. نظام آموزش و پرورش هر جامعه تابع نظام سیاسی آن جامعه است. این نظام آموزشی است که ذهن‌ها را در جهت خاصی هدایت می‌کند. حافظه انسانی کوتاه و نسبتاً محدود است. خاطره جمعی باعث حفظ هویت‌های ملی است. هویت‌های ملی برای دوام یافتن نیازمند یادآوری و تنظیم مجدد است. مراسم‌های مختلف و آئین‌ها نقش قاطعی در این زمینه دارند. مدرسه در این زمینه فعال است. در واقع نظام‌های آموزش کشورها، تابع نظام‌های سیاسی هستند و در جامعه‌پذیری سیاسی، مذهبی و اجتماعی دانش‌آموزان، اهداف کلی نظام سیاسی را در نظر می‌گیرند. نظام‌های سیاسی در زمینه هویت، بر گفتمان خاصی، مانند گفتمان‌های ناسیونالیستی، سکولاریستی، کمونیستی، لیبرالیستی و یا مذهبی و یا ترکیبی از آن‌ها تأکید می‌کنند و آن گفتمان را در تدوین محتوای برنامه درسی و سایر برنامه‌ها برجسته می‌سازند.

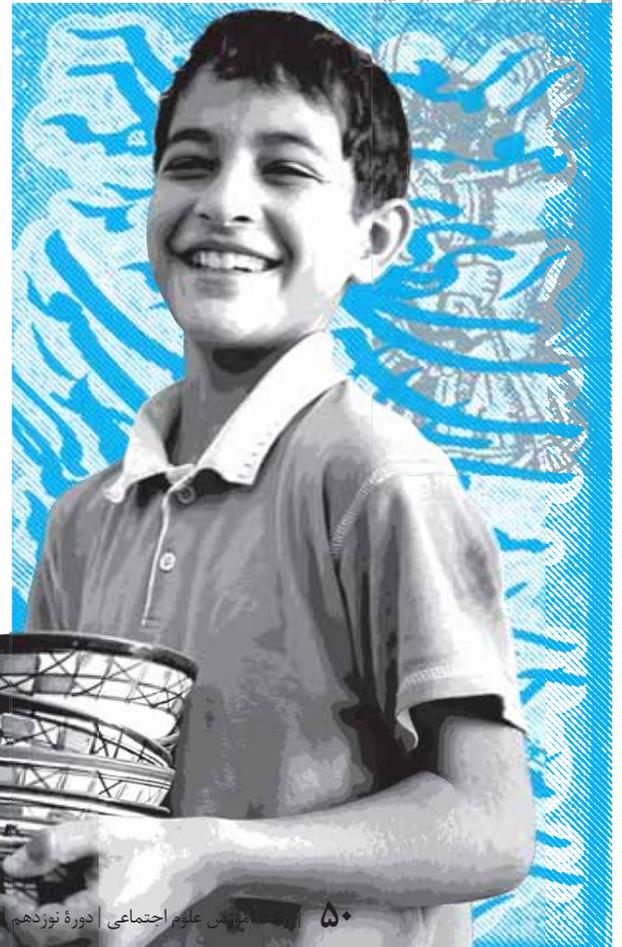
نگاهی گذرا به اهداف کلی نظام

آموزش و پرورش این موضوع را به وضوح نشان می‌دهد. در اهداف طراحی شده برای آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، در کنار توجه به هویت فردی، تأکید ویژه‌ای بر شکل‌دهی به هویت ایرانی - اسلامی دانش‌آموزان شده است. بحث محوری سند برنامه درسی ملی توجه به هویت ایرانی - اسلامی دانش‌آموزان است. سند ملی آموزش و پرورش در افق چشم‌انداز ۲۰ ساله با در نظر گرفتن نقش محوری برای ارزش‌ها، باورهای دینی و ملی تدوین شده است. برای تحقق این اهداف، فعالیت‌های متفاوتی طراحی و با روش‌های گوناگون در مدارس اجرا می‌شوند. در نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی به وسیله روش‌هایی از این دست به پرورش هویت دینی دانش‌آموزان می‌پردازند:

۱. برگزاری انواع مسابقات ورزشی، علمی، فرهنگی و هنری؛
۲. فعال کردن انواع تشکلهای دانش‌آموزی در مدارس (شوراهای دانش‌آموزی و بسیج دانش‌آموزی)؛

۳. شرکت دادن دانش‌آموزان در راهپیمایی‌ها و مراسم سیاسی؛
۴. مشارکت دادن دانش‌آموزان در انواع برنامه‌ها و مراسم، جشن‌ها و فعالیت‌های درون مدرسه؛
۵. تشکیل مدرسه‌های تخصصی قرآن. در کنار عوامل فوق، توجه به کتاب‌های درسی و محتوای آن‌ها یکی از مهم‌ترین راه‌هایی است که نظام‌های سیاسی و آموزشی از طریق آن اهداف مربوط به هویت‌سازی را دنبال می‌کنند.

نتیجه‌گیری - راهکارها

بی‌تردید آموزش و پرورش با استفاده از ابزارهای مختلف شامل فضای آموزشی، معلمان و کتاب‌های درسی، نهاد بسیار تأثیرگذاری در القای هویت ملی دانش‌آموزان و شکل دادن بدان است و از این راه می‌تواند به ایجاد زمینه‌های وحدت ملی در جامعه کمک کند. مطالعه‌های انجام شده درباره کتاب‌های درسی در سال‌های اخیر، از کارآمد نبودن کتاب‌های درسی در وظیفه ذاتی خود در این زمینه حکایت می‌کنند. به ویژه آنکه مهم‌ترین دوران شکل‌گیری هویت و هویت‌یابی، نوجوانی و جوانی است و آموزه‌های این دوران زندگی انسان همچون نقش‌هایی حک شده بر سنگ‌نوشته‌ها به آسانی از خاطر فرد محو نخواهد شد. در حالی که در نگاه نخست به نظر می‌رسد وظیفه نهاد آموزش، علم‌آموزی به گروه مخاطب است، ولی حقیقت پنهان این است که مهم‌ترین و اساسی‌ترین مأموریت این نهاد در هر جامعه‌ای، تربیت انسان‌های علاقه‌مند به وطن، آگاه به ارزش‌های ملی و دینی، و متعهد و متعلق به کشور و دین است. زیرا ایجاد زمینه‌های وابستگی به جامعه ملی در کودکان، نوجوانان و جوانان از مهم‌ترین وظیفه‌های حکومت است که از طریق نهادهای تربیتی در این راه اقدام می‌کند. آموزش و پرورش کشورمان که با حضور میلیون‌وسی دانش‌آموزان یکی از زیربنایی‌ترین

نهادهای کشور است، می‌باید با نگاهی عمیق و نظام‌بند به پرورش جوانان بپردازد؛ تا آن‌ها تعلق و عشق به میهن و زندگی افتخارآمیز در آن را نزد خود بپروراند و تقویت کنند. بنابراین لازم است تا بسترهای توجه به ابعاد متنوع هویت ملی و زمینه‌های رشد همه‌جانبه دانش‌آموزان را فراهم کنند. از این رو، دست‌اندرکاران آموزش و پرورش کشورمان باید با دقت نظر و به دور از اعمال سلیقه، با حساسیت بیشتری و با استفاده بیشتر از نظرات کارشناسان حوزه تعلیم و تربیت، به تألیف محتوای کتاب‌های درسی بپردازند و توجه به عناصر و مؤلفه‌های هویت ملی را در کتاب‌های درسی بیشتر مورد توجه قرار دهند. بیشتر پژوهشگرانی که در حوزه هویت به بحث و بررسی پرداخته‌اند، معتقدند که مؤلفه‌های ملی و دینی هویت ایرانی به دنبال زندگی مشترک و طولانی تاریخی به میزان زیادی با یکدیگر سازگاری یافته‌اند. استاد شهید مرتضی مطهری بر این مهم تأکید می‌ورزد که هویت ملی ایرانیان دارای دو بخش جدانشدنی ملی و دینی است که در طول تاریخ با یکدیگر درآمیخته‌اند و به شدت به یکدیگر وابسته‌اند (مطهری، ۱۳۶۲: ۱۸۰). بررسی پژوهش‌هایی که در سال‌های اخیر در این زمینه صورت گرفته‌اند نیز مؤید این معناست. لذا لازم است هر دو بعد دینی و ملی هویت ملی ایرانیان مورد توجه دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت قرار گیرد. در حوزه آموزش و پرورش، علاوه بر کتاب‌های درسی و نوع برنامه‌ریزی دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت، چگونگی تدریس معلمان نیز می‌تواند نقش بسیار مؤثری در تقویت هویت ملی بین دانش‌آموزان داشته باشد. معلمان به‌خصوص دبیران مطالعات اجتماعی با روش تدریس مناسب و فعال خود می‌توانند تا حدودی ضعف و ناکارآمدی کتاب‌های درسی را در مقوله هویت ملی، به‌خصوص در بعد نمادهای ملی، جبران کنند. بدین‌صورت که معلمان (به‌خصوص همکاران مطالعات اجتماعی) می‌توانند در فرایند تدریس خود نسبت به مؤلفه‌های هویت ملی که در کتاب‌های درسی وجود

دارند، حساسیت بیشتری به خرج دهند. همکاران محترم در درس مطالعات اجتماعی، با توجه به تصاویر و مباحثی که از شخصیت‌ها و اسطوره‌های ملی در کتاب درسی وجود دارند، می‌توانند بخشی از وقت تدریس خود را به بیان داستان‌ها و زندگی اسطوره‌های ملی اختصاص دهند. قطعاً این امر باعث تقویت روحیه میهن‌دوستی در دانش‌آموزان می‌شود. علاوه بر آن، شناساندن شخصیت‌های برجسته ملی به دانش‌آموزان، ضمن آشنایی بیشتر آنان با مفاخر، بزرگان و اندیشمندان ایرانی، روحیه اعتمادبه‌نفس را در ایشان تقویت می‌کند. همچنین همکاران گرامی می‌توانند در فعالیت‌های خارج از کلاسی که به دانش‌آموزان می‌دهند، به موضوع تقویت هویت ملی توجه کنند. برای نمونه می‌توان گفت که در درس مطالعات اجتماعی در قسمت مباحث جغرافیایی، هر یک از دانش‌آموزان در مورد ویژگی‌های طبیعی و انسانی یک استان مطالبی تهیه کنند و همراه نقشه آن استان مطالب را در کلاس درس ارائه دهند. این کار موجب آشنایی بیشتر دانش‌آموزان با کشور عزیزمان ایران می‌شود و حس میهن‌دوستی و تعلق به کشور را در آن‌ها تقویت می‌کند.

از طرف دیگر، حضور دائم نمادهای ملی- قومی، نظیر پرچم و نقشه، در کلاس‌های درس می‌تواند نقش مهمی را در شناخت و درونی کردن مفاهیم و تعمیم عواطف خاص قومی (خاص‌گرایی قومی) به عواطف ملی (عام‌گرایی ملی) ایفا کند. به‌علاوه، همکاران محترم در درس مطالعات اجتماعی می‌توانند از مسئولان مدارس بخواهند که در صورت امکان روی دیوار حیاط مدرسه نقشه کشور عزیزمان ایران ترسیم شود و پرچم ایران که یکی از نمادهای هویت ملی است، نصب شود. و نیز می‌توان با هماهنگی معاونت پرورشی در مراسم صبحگاهی و دیگر مراسم، به مؤلفه‌های هویت ملی توجه بیشتری کرد. مثلاً در برگزاری مراسم تقدیر از دانش‌آموزان و مراسمی که به مناسبت اعیاد و یا سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی ایران در

مدارس برگزار می‌شوند، پس از تلاوت قرآن، سرود ملی هم پخش شود. این امر قطعاً در تقویت روحیه میهن‌پرستی و هویت ملی دانش‌آموزان تأثیر بسزایی خواهد داشت.

پی‌نوشت‌ها

1. national identity
2. Poole

منابع

۱. احمدی، حمید (۱۳۸۳). دین و ملیت در ایران: هم‌یاری یا کشمکش. انتشارات مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی. تهران.
۲. اشرف، احمد (۱۳۸۳). بحران هویت ملی و قومی در ایران. انتشارات مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی. تهران.
۳. بروجردی، مهرداد (۱۳۷۹). «فرهنگ و هویت ایرانی در فراسوی مرز». فصل‌نامه مطالعات ملی. سال دوم، شماره ۵. پاییز.
۴. نقی‌زاده، اکبر (۱۳۸۸). «ایران در کتاب‌های درسی دوره پهلوی اول». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. رشته ایران‌شناسی. دانشگاه شهید بهشتی تهران.
۵. جنکینز، ریچارد (۱۳۸۱). هویت اجتماعی. ترجمه توح احمدی. انتشارات شیرازه. تهران.
۶. حاجیان، ابراهیم (۱۳۷۹). «تحلیل جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران و طرح چند فرضیه». فصل‌نامه مطالعات ملی. سال دوم، شماره ۵.
۷. خدایار، ابراهیم و فتحی، اعظم (۱۳۸۷). «هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره متوسطه». فصل‌نامه مطالعات ملی. سال نهم، شماره ۳.
۸. خسروآنان، حمیدرضا (۱۳۸۷). «ترسیم هویت ملی در کتاب‌های درسی تاریخ متوسطه از سال ۱۳۴۳ تا ۱۳۸۶». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. رشته ایران‌شناسی. دانشگاه شهید بهشتی تهران.
۹. زارعیان، ناصر پور (۱۳۸۹). بررسی انواع و میزان هویت‌یابی دانش‌آموزان، مطالعه موردی در میان دانش‌آموزان دوره متوسطه آموزش‌وپرورش ناحیه ۲ تبریز. انتشارات شورای تحقیقات استان آذربایجان شرقی. کمیته پژوهشی تبریز.
۱۰. زرزی‌فر، افسر (۱۳۷۹). «الگوی جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران». فصل‌نامه مطالعات ملی. سال دوم، شماره ۵. پاییز.
۱۱. روح‌الامینی، محمود (۱۳۷۹). «میزگرد فرهنگ و هویت ایرانی». فصل‌نامه مطالعات ملی. سال دوم، شماره ۴. تابستان.
۱۲. شارع‌پور، محمود (۱۳۸۵). جامعه‌شناسی

- آموزش‌وپرورش. انتشارات سمت. تهران.
۱۳. شمشیری، بابک (۱۳۸۷). درآمدی بر هویت ملی. انتشارات نوید شیراز.
  ۱۴. صادق‌زاده، رقیه و منادی، مرتضی (۱۳۸۷). «جایگاه نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی ادبیات فارسی و تاریخ دوره متوسطه: رشته علوم انسانی». فصل‌نامه نوآوری‌های آموزشی. سال هفتم، شماره ۲۷. پاییز.
  ۱۵. صالحی عمران، ابراهیم و شکیباییان، طنز (۱۳۸۶). «بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی». فصل‌نامه مطالعات ملی. سال هشتم، شماره ۱.
  ۱۶. عبدی، عطاءالله و لطفی، مریم (۱۳۹۰). «جایگاه هویت ملی در کتب درسی آموزش‌وپرورش مورد مطالعه: کتاب تاریخ دوره دبیرستان». فصل‌نامه مطالعات ملی. سال نهم، شماره ۳.
  ۱۷. فکوهی، ناصر (۱۳۸۱). «شکل‌گیری هویتی و الگوهای محلی، ملی و جهانی». مجله جامعه‌شناسی. دوره چهارم، شماره ۴. زمستان.
  ۱۸. کلاته عربی، ابوالقاسم (۱۳۸۴). «مطالعه تطبیقی هویت ایرانی در کتب درسی دوره متوسطه سال‌های ۱۳۵۶ تا ۱۳۶۰ و ۱۳۸۲». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علامه طباطبایی. تهران.
  ۱۹. کوش، دنس (۱۳۸۱). مفهوم فرهنگ در علوم اجتماعی. ترجمه فریدون وحید. انتشارات سروش. تهران.
  ۲۰. گل‌محمدی، احمد (۱۳۸۰). «تجدد، جهانی شدن و هویت خاص گرایان‌های فرهنگی در جهان معاصر». پایان‌نامه دکتری. رشته حقوق و علوم سیاسی. دانشگاه تهران.
  ۲۱. لطف‌آبادی، حسین‌ونوروزی، وحیده (۱۳۸۲). «پژوهش در وضعیت و نگرش مسائل جوانان ایرانی». فصل‌نامه مطالعات جوانان، شماره ۲.
  ۲۲. مجتهد زاده، پیروز (۱۳۸۴). «دموکراسی و هویت ایرانی». سال‌نامه سیاسی و اقتصادی.
  ۲۳. مجموعه مصوبات شورای عالی آموزش‌وپرورش (۱۳۸۲). دبیرخانه شورای عالی آموزش‌وپرورش. انتشارات مدرسه، تهران.
  ۲۴. مطهری، مرتضی (۱۳۶۲). خدمات متقابل اسلام و ایران. انتشارات صدرا. قم.
  ۲۵. منادی، مرتضی (۱۳۸۵). «روش تحلیل محتوای متن گفتاری و نوشتاری». فصل‌نامه حوزه و دانشگاه. سال دوازدهم، شماره ۴۸.
  ۲۶. میر محمدی، داود (۱۳۸۰). گفتارهایی درباره هویت ملی در ایران. انتشارات مؤسسه مطالعات ملی، تهران.
  ۲۷. یوسفی، علی (۱۳۸۰). «روابط بین قومی و تأثیر آن بر هویت ملی اقوام در ایران». فصل‌نامه مطالعات ملی. سال دوم، شماره ۸. تابستان.